

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Юрій Мефодійович Ковальчук,
кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6686-3579>

УДК 159.9.07

DOI [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-1\(80\)-31-35](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2021-1(80)-31-35)

СПОТВОРЕННЯ МЕХАНІЗМІВ САМОСТІ ЯК ЧИННИК ПРОДУКУВАННЯ ВНУТРІШНІХ ПЕРЕШКОД У РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ ОБДАРОВАНИХ ІНДИВІДІВ

Анотація.

У статті проаналізовано вплив спотворень механізмів автентичного «Я» на продукування внутрішніх перешкод у реалізації функції самовираження обдарованих індивідів. Обґрунтовано необхідність урахування ролі особистісних здібностей автентичного сприйняття, переживання та самовираження в організації професійної підготовки мистців. Сутність автентичного сприйняття виявляється в суб'єктивному досвіді особистісно зумовленого відображення явищ дійсності. Набуття, акумуляція та перетворювання такого досвіду в процесі існування індивіда призводять до виникнення і поступового формування лише йому властивого способу сприйняття. Ідентифікація себе з ним утворює стрижень індивідуального стилю психічного віддзеркалення світу та себе в ньому. Неповторна, властива лише цьому індивіду особистісно забарвлена сенсорика та чутливість засвідчує її автентичність і в такій якості виступає основою унікального способу переживання і самовираження. У поєднанні з виразними мотиваційно-енергетичними та інструментально насиченими творчими здібностями самотні здібності сприйняття, переживання та самовираження утворюють конструкт активної творчої обдарованості.

Ключові слова: особистісні здібності; автентичне «Я»; деформації автентичного «Я»; внутрішні перешкоди; обдарованість; професійна підготовка мистців.

У творчій діяльності пріоритетними у сукупності необхідних для успішної її здійснення особистісними здібностями є здібності автентичного сприйняття, переживання та самовираження.

Сутність автентичного сприйняття виявляється в суб'єктивному досвіді особистісно зумовленого відображення світу, що постає перед індивідом у вигляді картин гармонії, які репрезентують у чуттєво-символічній формі прояви прихованого світового порядку. Набуття, акумуляція та перетворювання такого досвіду в процесі існування індивіда, сприяє виникненню і поступовому формуванню, починаючи з раннього дитинства, лише йому властивого способу сприйняття природних, а пізніше та суспільно-культурних явищ. Ідентифікація себе з ним утворює стрижень автентичного сприйняття, властивого лише даному індивіду стилю психічного віддзеркалення феноменології життя у всій її нескінченній складності, різнома-

нітності та комбінаториці. Неповторна, властива лише даному індивіду особистісно забарвлена сенсорика та чутливість засвідчує її автентичність і в такій якості виступає основою унікального способу переживання та самовираження, а в поєднанні з виразними мотиваційно-енергетично та інструментально насиченими творчими здібностями, – основою вияву творчої обдарованості та її втілення у творчій діяльності. Триваюча протягом значних часових відрізків (таких, що за параметром середніх статистичних показників охоплюють від 2/3 до 3/4 життєвого простору мистця) система стійких послідовних творчих дій має результатом двоєдиний продукт: твори мистецтва як результат професійного виду діяльності та втілене буття як результат мистецтва екзистенції, високого рівня «професійного» уміння розпоряджатися своїм життям і перетворення сировини його можливостей на високотехнологічний продукт людської

екзистенції. Робота над твором мистецтва постає одночасно роботою над твором власного буття.

Реалії процесу становлення системи творчих здібностей людини змушують враховувати ту обставину, що досягненню оптимального продуктивного рівня їх розвитку можуть перешкоджати певні зовнішні та внутрішні явища. Такі перешкоди постають у ролі об'єктивних та суб'єктивних чинників, що закономірно виникають у процесі розвитку обдарованості як труднощі, бар'єри та умови, які блокують динаміку чи створюють ситуації дефіцитарного характеру, браку необхідних ресурсів та інструментів.

Емпіричний досвід, спостереження та наукові дослідження засвідчують, що найбільшого негативного впливу на розвиток і вияв здібностей завдають внутрішні перешкоди, серед яких потужною блокувальною силою відзначаються процеси пригнічення і гальмування. Їх стійкий у часі вплив на динаміку особистісного розвитку індивіда призводить до виникнення феномена пригніченого «Я», що починає функціонувати як потужний внутрішній чинник, постійно діючий механізм продукування внутрішніх перешкод у синтезі та розвитку здібностей індивіда. Разом з появою пригніченого «Я» відбувається обернення функціональної спрямованості системи здібностей: механізми креативності починають продукувати внутрішні перешкоди, зокрема психологічні бар'єри, що придушують вивільнення активізації та використання здібностей, замість продукування способів розв'язання творчих завдань і проблем. Подальша усталеність такого внутрішнього стану поглиблює процеси пригнічення та викликає «іррадіацію» гальмування та його нейропсихологічне закріплення в ролі корелятивів когнітивних, афективних і поведінкових стратегій.

Вплив внутрішніх перешкод на розвиток здібностей яскраво виявляється у станах депресивного спектра, що демонструють пригнічення значної кількості психічних функцій, починаючи з функцій загальних і спеціальних здібностей та закінчуючи особистісними функціями. Унаслідок цього можуть мати місце такі явища, як зниження потреби в самовираженні, послаблення спонукань до креативно-ініціативних дій і пізнавальної активності. Це особливо виразно виявляється в процесі оволодіння професіями мистецького спрямування, екзистенційних кризах, які зазвичай викликають різні вітальні дисфункції (аж до блокування здатності долати звичайні життєві труднощі і перешкоди).

Описані вище процеси розкривають сутність, потенціал і призначення здібностей як психічних утворень. За орієнтованою на ці категорійні критерії оцінкою, здібність постає як внутрішній енергетично-інформаційний алгоритмізований згусток, активізація якого породжує інтегруючий інструментально-змістовий потік психічної енер-

гії, що в процесі перебігу зазнає перетворення на суб'єктно забарвлений спонукальний рушій. Саме цей рушій викликає предметні зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищах і відповідні послідовні якісні зрушення у світі.

У контексті параметра енергетичної складової здібність постає синергетичним утворенням. Коли б вона була монергетичною, то в ній не було б тієї сили, яка б забезпечувала індивіда спонуканнями, що виходять за межі спонукань біологічної необхідності, та не породжувала б спонукання і активність особливого виду – мотиваційний сплеск і потік ентузіазму. Ентузіазм – це невід'ємна складова функціональної структури здібності, компонент, що втілює, містить і виражає її сутність: породження та здійснення сукупності актів для продукування перетворень і змін. Саме ентузіазм постачає індивіда тією специфічною енергією, яка робить його запальним і пристрасним у діяльності змін і перетворень, породжує стійке бажання добиватися їх, долати в процесі задоволення цього бажання найскладніші внутрішні та зовнішні труднощі, не шкодуючи для втілення власних бажань своїх життєвих ресурсів (аж до їх виснаження), готовність заплатити за це високу ціну (наприклад, ризикнути самим життям). Така форма поведінки, прикладів якої є чимало в історії людства і у життєвих історіях творчих людей, виступають неспростовним свідченням високої екзистенційної цінності для людини творчості та можливості втілення свого здібнісного й особистісного потенціалу.

У процесі осмислення феномену ентузіазму (використовуючи поняття ентузіастичного налаштування) К. Ясперс зазначає, що «в ентузіастичному налаштуванні людина відчувається у своїй найглибшій субстанції, і у своїй сутності відчуває себе охопленою цілістю, субстанційним, сутністю світу» [6].

У процесі переживання стану ентузіазму виникає внутрішній зв'язок між істотним в об'єкті та суб'єкті, що створює основу для подолання роздвоєння «об'єкт–суб'єкт». Елементами ентузіастичного переживання є усвідомлення повноти цілісного буття, усвідомлення спільності з чимось безумовним, поривання до безіменної мети, відчуття процесу розкриття істини, відкриття себе як небувалого власного приходу до самого себе. Так, К. Ясперс наголошує на тому, що та внутрішня інстанція самого себе, «Я», або ж самості, до якої у процесі та внаслідок ентузіастичного переживання приходять людина, більше не є емпіричним індивідом. «Власний прихід до самого себе», досягнення сутності свого «Я» кардинально змінює якість, орієнтації, характер і параметри існування людської істоти: активність та акти самоствердження змінюються активністю та актами віддачі, утвердження інших; активність й акти продукування меж – активністю і актами переступання, долання меж; обмежена просторово-часовими

реаліями активність – активністю «осягнення позаземних цінностей у земному» [6].

Ентузіазм в одному зі своїх основних виявів як формі суб'єктної активності, що націлена на віддачу, постає самостановленням у самовіддачі. Парадоксальним чином у такій самовіддачі людина водночас і щоразу стає самістю, тобто стає самою собою.

Здібність – це психічне структурно-функціональне утворення, що забезпечує дієздатність індивіда в певній сфері життєдіяльності. Той факт, що людина є дієздатною в декількох галузях буття водночас означає, що у системі її психіки сформувалися конгломерати відповідних здібностей, їх констеляції та системи.

Понаднормова активність людини у певній сфері, тобто більш досконала активність в порівнянні з активністю інших агентів чи діячів, що діяли, або діють у цій сфері, означає, що в структурі психіки цієї людини стихійно чи цілеспрямовано синтезовано найбільш вдалу для цієї сфери систему здібностей. Те, що ця інструментальна система гармонійно функціонує, «грає», свідчить про те, що система «Я» цієї людини не є пригніченою. Навпаки – факт недієздатності чи недостатньо ефективною діяльності індивіда у певній сфері свідчить про несформованість у нього необхідної системи здібностей, або ж про те, що ця система є негармонійною, деформованою, якщо її оцінювати з позиції якостей проєктного алгоритму чи моделі дієздатності в даній сфері. Ключовою причиною, що створює проблему, у такому випадку може бути пригнічене «Я».

Отже, здібність – внутрішній інструмент гри, дитячої та дорослої гри креативності. За структурою ці два різновиди гри креативності є ідентичними, однак вони відрізняються за параметром зрілості форм вираження гри, ступенем осмислення й усвідомлення явищ, що становлять її зміст і смисл. Проте структурно вони однакові.

Здібність як інструмент гри виробляється безпосередньо в процесі ігрової активності. Власне для цього гра й існує, зокрема рольова гра, що традиційно трактується як форма засвоєння дитиною соціальних ролей. Однак, при цьому не наголошується на значенні здібностей, без яких ні засвоєння, ні виконання ролей не може ефективно здійснюватися. Це незаперечно доводить статус здібностей як інструментів, що мають багатоцільове призначення. Інакше кажучи, це інструмент створення форм таких засобів реалізації потенціалу, як профільні здібності (дитяча гра, дорослі ігри, форми навчання, тренінги тощо). Також це інструмент дорослих соціально-професійних ігор та інструмент неігрових специфічних форм активності людини, за допомогою яких вона утверджується в універсальній якості родової істоти – набуває людяності. Вони являють собою внутрішні способи, функціональні алгоритми, технології та техніки і

внутрішніх і зовнішніх дій як форм активності, що викликають результативні зміни у світі.

Типологія здібностей може визначатися належністю до нейрозони (місця скупчення нейроклітин): зон вісцерального мозку, спинного мозку чи головного мозку. У зоні вісцерального мозку формуються, відповідно, вісцеральні здібності, у зоні спинного мозку – сомальні здібності, а в зоні головного мозку – церебральні здібності. Визначальною в цьому контексті постає не формальна локалізація, а чинники функціонального призначення кожної нейрони. Саме ці чинники здійснюють визначальний вплив на виникнення, розвиток і застосування первинних, тобто вроджених передумов здібностей. Дослідники по різному уявляють особливості функціонального призначення нейронів у його проєкції на специфіку розвитку здібностей.

Зокрема У. Шелдон [1] змальовував їх, виходячи з генералізованої налаштованості на цінність задоволення, якому віддає перевагу індивід відповідного психосоматичного типу. Так, вісцеротонічний ендоморф віддає перевагу цінності задоволення споживання та розвиває відповідні здібності (зона вісцерального мозку); соматотонічний мезоморф віддає перевагу цінності задоволення тілесної сили та розвиває здібності застосування тілесної сили і сили як принципу екзистенції і соціальної взаємодії (зона спинного мозку); церебротонічний екторморф віддає перевагу цінності мислення і розвиває розумові здібності (зона головного мозку).

Натомість А. Манегетті за допомогою поняття вісцерального мозку окреслює специфічну сукупність дій і реакцій у їх детермінантній залежності від нейронних синапсів зони кишківника [4].

Наведені нейропсихологічні характеристики дають уявлення про природний пласт субстанції здібностей. Його не можна ігнорувати, адже його оцінка з конкретної методологічної позиції може насамкінець визначити долю самих здібностей: залишити їх у такому вигляді, як вони сформувалися у природно-стихийний спосіб чи піддавати їх процедурам цілеспрямованого розвитку з метою виведення на максимально можливий рівень їх функціональної продуктивності.

Проблема пригніченого «Я» – це насамперед проблема справжнього, істинного, аутентичного «Я». Пригнічене «Я» існує та може мати місце як феномен дійсності в принципі лише за тієї умови, що існує «Я», яке за межами ситуації типу «тут і тепер», колись, у минулому не було пригніченим. Очевидно, саме це не пригнічене «Я» у ситуації, коли воно не було пригніченим, і є справжнім, істинним, аутентичним «Я» реального, живого й ідентичного самому собі людського індивіда.

Однак як розуміти та розпізнавати це справжнє, істинне, аутентичне «Я» реального живого ідентичного самому собі людського індивіда?

На думку А. Манегетті, розуміння цього явища і його можливе розпізнавання досягається через застосування категорії аутентифікації, яку він трактує як відновлення людини чи усвідомлення природного проєкту в його первозданності, ще не спотвореній наступним окультурюванням [4].

Так, А. Міллер [5] визначає, що показником вільно функціонуючого аутентичного «Я» дорослої людини є її здатність до щирого вияву почуттів. Це є можливим, якщо в дитинстві у такої людини були батьки чи вихователі, у яких були функціонально розгорнутими здібності розумної емпатії. З огляду на це, можна узагальнити: базовою умовою розвитку аутентичного «Я» людини є прояви розумної емпатійності тих, хто визначає соціокультурний і соціально-психологічний контекст її життя в дитинстві. Якщо ж такої емпатійності не було і вона заміщала жорстоким ставленням, то жертва такого ставлення виявляється нездатною до спонтанного вияву почуттів, оскільки вона може пережити лише ті емоції, які дозволяє сформована під впливом таких психологічних умов внутрішня цензура. Унаслідок цього справжнє «Я» виявляється пригніченим, не розвивається та не виявляє себе. Це продовжується доки «Я» не досягає свободи. «Лише звільнившись, – зазначає А. Міллер, – «Я» починає виражати себе, зростати і розвивати свою здібність до творчості» [5]. Описуючи ефект такого звільнення, дослідниця використовує в ролі метафори образ дому, якого в людини раніше не було і якого вона набуває. Психологічно буття з пригніченим «Я» виглядає як стан пустоти, що лякає, і як жахні фантастичні видіння. Звільнення «Я», набуття людиною особистісного дому своєї самості відкриває для людини, що звільнилася від пригнічення, багатство життєвих сил.

Пригнічене «Я», якщо висловити психологічний підтекст дослідницької думки А. Міллер, асоціюється з особистісною бездомністю. Для продовження дослідження виняткового значення набувають два образи контексту психологічної реальності: образ екзистенційної пустоти та бездомної самості, що породжуються пригніченим «Я». Ці образи, що вражають своїм драматизмом і виразністю, водночас стають чинниками одкровення. Вони привідкривають у прихованому таємничому психічному отвори, що надають можливість зазирнути в глибини психології людини та розпізнати в їх структурах таємничий і загадковий кристал її самості. Це, без перебільшення, ключові образи для розуміння людини і розпізнавання її іманентної фундаментальної якості – людяності.

У процесі дослідження структури та феноменології внутрішніх перешкод А. Манегетті звертає увагу на властиві природі людського індивіда феномени спонтанних суперечностей, коли «індивід бачить реальність, але починає чинити їй супротив, знищуючи без будь-якої користі для себе власне позитивне життєве піднесення... Супротив означає потяг вну-

трішньо притаманний суб'єкту, але потяг, що проти-діє його самореалізації. Це перешкода, ускладнення, з якими він зіштовхується всередині себе» [4].

Зміст процесів, що є важливими в контексті зазначених психологічних умов, становлять такі описані багатьма дослідниками психодинамічні феномени: імпульс не отримує функціонального вивільнення згідно з волевиявленням і «Я» залишається пригніченим, цензурованим. Заблоковані імпульси, що позбавлені можливості перетворитися на свідому дію, продовжують функціонувати у сфері безсвідомого, здійснюючи деструктивну роботу. Деструктивна робота неперетворених на свідому дію заблокованих у безсвідомому імпульсів зазвичай виявляється в агресивних діях, що спрямовані як на інших, так і на себе, у психосоматичних розладах, деформаціях і втратах загальмованої енергії, а також зумовлених ними ефектах особистісної та творчої нереалізованості.

Виявлені закономірності взаємозв'язку і послідовності перебігу внутрішньо особистісних процесів та їхнього впливу на розвиток творчого потенціалу індивіда диктує необхідність їх врахування і використання в процесі професійної підготовки фахівців мистецького профілю. З-поміж неодмінних дидактичних, технологічних та психологічних складників мистецької освіти необхідно визначити роботу над вивільненням і розвитком у студентів їх автентичного «Я». Ця системна різнопланова робота може досягти мети виховання творця – професіонала за умови відмови від формально-схоластичного підходу до її організації та проведення, оскільки такий підхід за самою своєю природою і сутністю є глухим та індиферентним до особистісних аспектів професійного становлення мистців. Натомість можливості орієнтації на ці аспекти як на провідні в їх професійній підготовці органічно містять концептуальні та технологічні інструменти гуманістично-екзистенційного підходу. Вивчення наявних у досвіді студентів мистецьких вишів проблем засвідчує, що ці проблеми не розрізняють особистісної реальності особистого життя та реальності професійного становлення. Вони охоплюють простір обох цих реальностей і становлять зміст єдиного цілісного процесу екзистенції майбутнього суб'єкта творчої діяльності.

Одним із прикладів таких проблем є одвічна проблема вибору людини, яка присвятила себе мистецтву, а саме вибору між необхідністю матеріального забезпечення свого життя, зокрема «заробляти на життя» шляхом продукування популярної, комерційно прибуткової мистецької продукції та відданістю своєму автентичному «Я» і вибудованим на його основі творчим принципам і правилам. Вибір певного варіанту неминуче впливає як на особистісне, так і професійне функціонування. Закономірно типовими є його наслідки: вибір на користь автентичного «Я» відкриває можливості особистісного та професійного зростання і сти-

мулює творчі спонування в цих сферах. Його результати знаходять своє предметне вираження у неповторних творах мистецтва, що мають високу художньо-естетичну цінність. Альтернативний вибір спрямовує динаміку професійного розвитку до використання в мистецькій професійній діяльності моделі тиражування шаблонів (тип «ремісника»), що робить зайвим пошук як на особистісній, так і мистецькій його лініях, а отже, свого часу призводить до появи симптомів втрати динаміки поступального руху, гальмування, пригнічення потреби відчуття та бачення можливостей відкриття і освоєння нових творчих ресурсів. Це змушує вдаватися до експлуатації старих ресурсів, виснаження яких з часом призводить до виникнення часткових ситуативних творчих та особистісних криз, або ж до загальної екзистенційної кризи.

Використані літературні джерела

1. Анастаси А. Дифференціальна психологія. Індивідуальні та групові розличия в поведінці: учеб. пособие / пер. с англ. М. : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2001. 752 с.
2. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с. (Серія «Монограф»).
3. Иржи К. Психологія искусства / пер. с чешк. Харьков: Гуманитар. центр, 2019. 556 с.
4. Манегетти А. Проект «человек». М. : Онтотпсихология, 2010, 384 с.
5. Миллер А. Драма одареного ребенка и поиск собственного «Я». М. : Прогресс, 2012. 109 с.
6. Ясперс К. Психологія світоглядів. Київ : Юніверс, 2009. 464 с.
7. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени / пер. с нем. М. : Прогрес; Универс, 1993. 336 с.

References

1. Anastazi, A. (2001). *Differentsialnaya psikhologiya. Individualnyye i gruppovyye razlichiya v povedenii [Differential psychology. Individual and group differences in behavior]*. Moscow. 752 p.
2. Borishevskiy, M.Y. (2010). *Doroga do sebe: Vid osnov sub'ektnosti do vershin dukhovnosti [The road to yourself: From the foundations of sub'ctnost to the heights of spirituality]*. Kyiv. 416 p.
3. Irzhi, K. (2019). *Psikhologiya iskusstva [Psychology of art]*. Kharkov: Gumanitar. tsentr. 556 p.
4. Mangetti, A. (2010). *Proyekt «chelovek» [Project "man"]*. Moscow. 384 p.
5. Miller, A. (2012). *Drama odarenogo rebenka i poisk sobstvennogo Ya [The drama of a gifted child and the search for his own Ya]*. Moscow. 109 p.
6. Yaspers, K. (2009). *Psikhologiya svitoglyadiv [Psychology svitoglyadiv]*. Kyiv. 464 p.
7. Yung, K.G. (1993). *Problemy dushi nashego vremeni [Problems of the soul of our time]*. Moscow. 336 p.

Kovalchuk Yurii. Deformations of the Authentic "Self" as a Factor in the Production of Internal Obstacles in Implementation of the Function of Creative Self-expression.

Summary.

In this article, the author analyzes the influence of authentic "Self" destruction mechanisms on purging internal barriers on gifted individual's creative potential realization. The starting point of analysis is the author's idea that defining personal skills for successful creative self-realization is person's ability to perceive authentically, to experience and express oneself. The essence of authentic perception turns out in the subjective experience of personal caused reflection of events. Obtaining, accumulation and transformation of such experience in the process of individual's existence causes the appearance and gradual development of the way of perception inherent only to that individual. The identification of oneself with this way of perception creates the core of individual style, his or her psychological reflection of the word and himself /herself in this world. Unrepeatable, inherent only personally to the individual colored sensory sensitivity indicates its authenticity and in such quality is the base of unique way of experiencing and self-expression. Combined with expressive motivational, energetically and instrumentally saturated creative abilities, original capacities of perception, experiencing and self-expression create the construct of active and creative giftedness.

Much attention of the content of the article is given to investigation of realities of the process of personal creative skills' formation. The author investigates the influence of the circumstance that for achieving the optimal level of skills' development could be prevented by specific internal and external facts, which go with the process of giftedness' development. Empirically they are experienced by gifted individual as conditions, difficulties and barriers that slow down or overlap the dynamic of the self-expression process or cause the feeling of subjective lack of necessary resources and means. The biggest negative influence on development and detection of creative skills cause internal obstacles, through which a huge frustrating power has mechanisms of personal braking and oppression.

Their resistant influence through the time on development the dynamic of individual's giftedness potential causes the appearance of phenomenon called "Oppressed Self" that starts to operate as a powerful and constantly active mechanism of production of internal barriers in the processes of synthesis and development of individual's abilities. With the emergence of "Oppressed self" happens the functional direction reverse of abilities system work: instead of creation of free steam to make something new, creative mechanisms start to provide internal barriers, particularly psychological barriers which suppress revitalization process and expression and substantive use of abilities. The following resilience of such internal state escalates the processes of oppression and causes "irradiation" of inhibition and its neuropsychological consolidation in its capacity as cognitive correlates, affective and behavioral strategies of self-expression.

Key words: *giftedness; personal abilities; self; deformations of self; internal obstacles; professional training of artists.*